

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО ЛІКАРЯ
НА ПРИКЛАДІ Ф. РІХТЕРА ТА ЛІКАРНІ СВ. БОРИСА
В С. ГОРОДОК ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(за даними епістолярних джерел)**

Метою статті є розгляд повсякденного життя та лікарської практики сільського лікаря Федора Пилиповича Ріхтера, яка суттєво відрізнялася від тодішнього не втішеного становища в галузі охорони здоров'я. Показати, що благодійницьке капіталовкладення помножене на сумлінність та педантичність талановитого лікаря та медперсоналу може успішно служити на користь життю та здоров'ю пацієнтів.

Історіографія даного питання вкрай обмежена. Деякі згадки про лікарню св. Бориса та постать Ф. Ріхтера знаходимо у працях дослідників, що займалися життям та багатогранною діяльністю Ф. Штейнгеля. Серед них варто назвати Г Бухало¹, А. Українець², І. Куліш-Лукашевич³, Ніну Миронець⁴, Т. Нахратову⁵.

Наукова розвідка побудована на епістолярній спадщині, яка оприлюднюється нами вперше. Вона являє собою листи Ф. Ріхтера до засновника та спонсора лікарні св. Бориса Ф. Штейнгеля, під час прожи-

¹ Бухало Г. Барон Штейнгель (закінчення) / Гурій Бухало // Червоний прапор. Громадсько-політична газета. — 1991. — 13 листопада. — № 187 (12504). — С. 4.

² Українець А. Добродійна діяльність барона Ф.Р. Штейнгеля. — Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 140-річчя з дня народження Ф.Р. Штейнгеля. Вип. VII. — С. 34–42.

³ Куліш-Лукашевич І. Поиски и находки. Из истории русского движения на Волыни 20–30-х гг. XX в. / Ирина Кулиш-Лукашевич. — Ровно: Геден Принт, 2010. — С. 100.

⁴ Миронець Н.Р. Барон Ф.Р. Штейнгель — представник волинської гілки російсько-німецької родини Штейнгелів / Ніна Ростиславівна Миронець // Українська біографістика. Збірник наукових праць. — К., 2005. — Вип. 3. — С. 112–124; Миронець Н.Р. Барон Федір Рудольфович Штейнгель: біографічний нарис / Ніна Ростиславівна Миронець // Наукові записки. До 140 років від дня народження Федора Штейнгеля. — Рівне: Видавець Олег Зень, 2010. — Вип. VIII. — С. 22–32.

⁵ Нахратова Т. Життя та діяльність Федора Рудольфовича Штейнгеля (за матеріалами фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею та Державного архіву Рівненської області / Тетяна Нахратова // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. — Матеріали наукової конференції 25–26.10.2006 р. — Рівне: Волинські обереги, 2006. — Вип. IV. — С. 194–196.

вання останнього з родиною у Варшаві. Листи є певними звітами про повсякденне життя лікаря, наповнене постійними турботами за життя пацієнтів у період з 1893 по 1898 рр.⁶ Доповненням до листування є офіційні звіти Городоцької лікарні за 1894–1899 рр., які зберігаються в Державному архіві Рівненської області⁷.

Після смерті батька 1892 р., відчуваючи відповідальність за успадкований маєток та місцевих жителів, Ф. Штейнгель починає впроваджувати в життя її мешканців різні нововведення, які були покликані не лише просвітити сільське населення, а й продовжити тривалість життя. З цією метою 1893 р. до Городка було запрошено молодого лікаря Ф. Ріхтера, який очолив городоцьку амбулаторію, а декількома роками пізніше вже лікарню.

Федір Пилипович Ріхтер народився, скоріше за все, в Криму у заможній німецькій родині: «Думаю з'їздити на декілька днів у Севастополь і Алушту пополоскати хоч трохи своє грішне тіло в рідних морських хвилях»⁸.

Зростав у російськомовному та кримськотатарському середовищі. Доказом цього є цікаві свідчення самого Ф. Ріхтера: «Писав я в Слауту відносно татарина для виробництва кумису, виявилось що там всього на всього один татарин тільки і є; так що я виписав брошуру про кумис і спробую приготувати його сам; до речі жив і виріс з татарами»⁹. Вже живучи і працюючи багато років в Городку, здійснивши з дружиною довгоочікувану поїздку Кримським півостровом, він з любов'ю писав про свою малу батьківщину.

В родині окрім нього зростало ще чотири брати та сестра. Нам не відомі причини, але скоріше за все пізніше родина пережила скруту та збідніла, втративши свій кримських маєток. Між братами Ріхтерами до кінця життя збереглися теплі, дружні стосунки та постійна незгасаюча переписка, бо бачилися рідко, адже жили далеко один від одного: у Києві, Луцьку, Вишневці¹⁰. На початку студентського життя, за спогадами самого Федора Пилиповича, у навчанні йому дуже допомагав брат Вільгельм, в тому числі підтримував фінансово. Пізніше, вже коли сам звівся на ноги, то допомагав матеріально вже молодшому за себе брату¹¹.

⁶ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), ф. 109, оп. 1, спр. 226; 227–299.

⁷ Державний архів Рівненської області (далі — Держархів Рівненської області), ф. 366, оп. 1, спр. 34–40.

⁸ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 233, арк. 13.

⁹ Там само, спр. 226, арк. 25.

¹⁰ Там само, спр. 264, арк. 80.

¹¹ Там само, спр. 256, арк. 66 зв.

Немає точних даних про те, який вуз закінчив Ф. Ріхтер. Але в одному з листів до Ф. Штейнгеля він згадує свого викладача В. Беца*, який користувався великою повагою серед викладачів та студентів, а також навіть серед закордонних колег-лікарів. Навівши довідки та поєднавши факти, ми приходимо до висновку, що Федір Пилипович Ріхтер був випускником медичного факультету Київського університету св. Володимира¹².

Після закінчення вузу молодий лікар не планував переїздити на Волинь, ба, навіть більше, не хотів. Але так розпорядилася доля та випадок і першою його медичною практикою стала саме Городоцька лікарня. Отже, у вересні 1893 р. Ф. Ріхтер одружується, а у жовтні переїздить у с. Городок Волинської губернії¹³.

Перші враження подружжя від нового місця були лише позитивними. У одному з листів до Ф. Штейнгеля молодий лікар пише: «Полюбив і я Городок міцно з усім цим земним людом, який лікую. Добре тут і взимку, суму не сліду»¹⁴.

За умовами праці він отримував від Ф. Штейнгеля 1800 руб. платні на рік та помешкання для проживання. Барон цінував подвижницьку роботу свого друга й до немалої зарплатні згодом додавав надбавки¹⁵.

Один за одним у подружжя Ріхтерів народжувалися діти. Свого первістка вони назвали на честь Ф. Штейнгеля — Федором, другого сина — Сергієм. Дружина Федора Пилиповича, Лілія Ріхтер, вірогідно була домогосподаркою: доглядала за будинком та синами, які були дуже непосидючими.

Скоріше за все Ф. Ріхтер таки належав до православного віросповідання, але через безпосереднє спілкування з кримськими татарами в його листах крім звичних для християнина вигуків «Слава Богу!», нерідко зустрічаються й такі: «Аллах один знає!». І хоч в деякій мірі до віри він відносився скептично, через поведінку тодішнього духовенства, яку

* Беца В.О. (1834–1894) — доктор медичних наук, професор анатомії Київського університету св. Володимира. 1863 р. — захистив докторську дисертацію з теми «Про кровообіг в печінці». За виготовлення препаратів людського мозку був двічі нагороджений медалями (1870 р. — на Всеросійській мануфактурній виставці; 1873 р. — на Всесвітній виставці у Відні). За свою роботу мав позитивний відгук з боку знаменитого анатома професора Й. Хіртля. Один із засновників Київського товариства дослідників природи. Консультант з нервових захворювань Київської Кирилівської лікарні (психіатрична лікарня ім. акад. І.П. Павлова). Головний лікар Південно-Західної залізниці.

¹² Там само, спр. 267, арк. 84 зв.

¹³ Там само, спр. 228, арк. 2; спр. 229, арк. 4.

¹⁴ Там само, спр. 226, арк. 6.

¹⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 366, оп. 1, спр. 37, арк. 9; ІР НБУВ, ф. 109, спр. 282, оп. 1, арк. 125 зв.

наживо спостерігав в Городку та у почаєвських попів¹⁶, збереглися спогади очевидців, зібрані 1989 р. Г. Непомнящим, де є згадки про те, що коли лікар серед ночі йшов до недужого то часто промовляв такі слова: «Бог допоможе, то і я допоможу»¹⁷.

Багато дослідників життя та діяльності Ф. Штейнгеля відмічають, що Ф. Ріхтер був не лише лікарем, а й однодумцем барона. І це дійсно було так. І. Кулиш-Лукашевич, дід якої особисто знав Ф. Штейнгеля, багато років пропрацювавши на його запрошення у Городоцькому двокласному училищі, давала йому наступну характеристику: «Завідуючим лікарнею був запрошений лікар Теодор Ріхтер — з німців, вони однодумці — це важливо. Ріхтер — гарний спеціаліст, організатор, педант у виконанні своїх обов'язків, про що свідчать його звіти...»¹⁸.

Отже, амбулаторію на селі було засновано 1893 р., а з 19 вересня 1895 р. починає свій офіційний відлік діяльність лікарні св. Бориса, ймовірно названої на честь старшого сина Ф. Штейнгеля, мати якого померла під час пологів.

Окрім Ф. Ріхтера, у лікарні працювала медична сестра, фельдшер, а під час тяжких операцій з міста запрошували хірурга. Ф. Ріхтер навіть порушував питання про нагородні для працівників лікарні¹⁹. Відомо, що під час епідемії холери 1895 р., персонал лікарні отримав 60 руб. нагородних, окрім свого річного жалування, що становило 519 руб.²⁰ Дані ці подаються у звіті лікаря, окремо зарплатня кожного нам невідома. Як би там не було, але все-таки основна робота та відповідальність за неї лягала на плечі головного лікаря.

Варто додати, що під час епідемії холери 1895 р. додатково була виписана медсестра з Варшави на допомогу лікарю та існуючому персоналу²¹.

Окрім медичних працівників в лікарні працювала куховарка, адже не лише лікування та перебування у стаціонарі спонсорувалося з кишені фундатора. Барон забезпечував також і безкоштовним харчуванням: «Молоко на лікарню доводиться купувати, так як наші корови нічого не

¹⁶ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 226, арк. 157.

¹⁷ *Українець А.* Доброчинна діяльність барона Ф.Р. Штейнгеля. — Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 140-річчя з дня народження Ф.Р. Штейнгеля. Вип. VII. — С. 36.

¹⁸ *Кулиш-Лукашевич И.* Поиски и находки. Из истории русского движения на Волыни 20–30-х гг. XX в. / Ирина Кулиш-Лукашевич. — Ровно: Геден Принт, 2010. — С. 100.

¹⁹ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 256, арк. 63.

²⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 306, оп. 1, спр. 35, арк. 11.

²¹ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 226, арк. 159.

дають майже, а нових не прикупили, між тим витрати молока не маленькі»²². Взимку планувалося найняти зайву людину для рубання дров та топки печей²³.

Окрім зарплатні, персонал лікарні також отримував безкоштовне харчування: «Днями прислуга лікарні заявила з деякою погрозою сестрі, що бажає весь піст отримувати пісне, а не лише по середам та п'ятницям»²⁴.

Підтвердження цього знаходимо у звіті Ф. Ріхтера за 1897 р. У зазначеному році на харчування було витрачено 1077 руб. 62 коп. У звіті вказано, що середня вартість денного харчування хворого коштувала 13 коп., а якщо не рахувати прислуги — 38,3 коп.²⁵

При лікарні існував колодязь для забезпечення питною водою, а також безкоштовна лазня для чоловіків та жінок, які відвідували її в різні дні²⁶. На її будівництво Ф. Штейнгель витратив 400 руб.²⁷ Лазню він був готовий подарувати мешканцям Городка за умови, що селяни не будуть заробляти на ній гроші.

Амбулаторія з перших місяців роботи набула неймовірної популярності серед простого люду, що не мав коштів платити за лікування. 1893 р. у с. Городок привезли молодого хлопця, який роздробив собі пальці на віялки. Ф. Ріхтеру частково вдалося врятувати бідолаху від каліцтва. Це був для нього останній шанс, бо рівненський лікар вимагав у пацієнта 30 руб. за операцію, яких у хлопця, звичайно, не було²⁸. І це був не поодинокий випадок.

Особливо цікавили лікаря важкі випадки, які він нерідко описував у листуванні з Ф. Штейнгелем. Наведемо один з них, що мав місце 1896 р.: «[...]був цікавий випадок перелому колінної чашки, який вірно потрапить під наш ніж; перелом цей доволі рідкісний і перший в моїй практиці. Так як випадок запущений, то можна лише з'єднати уламки швом, а там все під гіпс на 5 тижнів»²⁹.

Намагаючись допомогти пацієнтам навіть у дуже важких випадках, лікар часто вигравав боротьбу зі смертю: «Дівчинка Познякова ось вже два тижні молодець, аніскільки не лихоманить, справно їсть, спить і поправляється; давно б розпрощався з нею, але вожуся з пролежнями її, та й хочеться їй трохи дати від'їстися [...] скільки ми з нею возилися!

²² Там само, арк. 176–177.

²³ Там само, арк. 188.

²⁴ Там само, арк. 226.

²⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 366, оп. 1, спр. 37, арк. 10.

²⁶ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 226, арк. 222.

²⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 630, спр. 575, арк. 1.

²⁸ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 226, арк. 4.

²⁹ Там само, спр. 242, арк. 29 зв.

4 рази відкачували і попереджали колапс, іншими словами виривав від смерті! Вдома вона б давно покоїлася під землею [...] так що це буде в деякому роді мій терапевтичний, ходячий лікарняний шедевр»³⁰.

Нажаль, іноді траплялися й летальні випадки: «Вчора поховали хлопчика [...] помер в лікарні нашої від туберкульозного запалення мозку — річ невиліковна, — всі інші семеро йдуть на поправку, слава Богу»³¹.

Федір Пилипович власноруч готував багато мазей та ліків для хворих³² і навіть експериментував у лікуванні: «Лікування раку витяжкою рослини бородавника, нажаль, не дає жодних результатів, а підчас виходять загрозові для життя симптоми, так що з нових засобів отримала по-видимому право громадянства одна дифтерійна сироватка»³³. Лікаря кортіло випробувати свої нові засоби, але два випадки захворювання в Бронніках були не тяжкими і піддалися лікуванню його керосинно-скипидарною сумішшю для змазування³⁴. З листів не відомо чи дочекався лікар ексклюзивного важкого випадку, щоб випробувати свій новий винахід.

Замовляючи інструменти та ліки, Ф. Ріхтер завжди шукав, де можна купити дешевший, але якісний товар. Для цього завжди мав під рукою багато преїскурантів, за допомогою яких міг порівнювати ціни³⁵. В одному з листів він писав: «Відсилаю завтра, дорогий Федір Рудольфович, два листи з вимогою ліків і перев'язочних матеріалів [...], до речі, і 2–3 інструментів — одне за кордон, інше — в Пітер, вийде рублів трохи більше 200 загалом, але проте вистачить надовго, місяців на 8 — усе буде дешево й сердито, чудова якість. Я буду просити тебе якомога швидше, не відкладаючи, якщо можна, щоб не загальмувати висилку медикаментів, відправити 100 руб. чи чек на цю суму на який-небудь берлінський банк за кордон на адресу: Німеччина–Дармштадт — Хімічна фабрика Е. Мерка»³⁶. Таким чином, молодий лікар іноді купував ліки вдвічі дешевші, ніж вони коштували б в Російській імперії, зберігаючи кошти власника, що також говорить на користь його хазяйновитості³⁷. Для прикладу такої економії наведемо лише один факт: «До чого без-божно деруть наші інструментальні майстри видно з того, що шприц,

³⁰ Там само, спр. 226, арк. 235–236.

³¹ Там само, арк. 219.

³² Там само, арк. 3.

³³ Там само, спр. 242, арк. 29 зв.–30.

³⁴ Там само, арк. 30.

³⁵ Там само, спр. 226, арк. 52.

³⁶ Там само, арк. 45.

³⁷ Там само, арк. 52.

який коштує наприклад у Графа в Києві 2 руб. 75 коп., якщо виписувати від Венцеля обійшовся всього в 1 руб. 20 коп.»³⁸.

Зауважимо, що не тільки Ф. Ріхтер приходив до такого висновку і купував більшість необхідного медичного начиння за кордоном. Наприклад, з'їзд Новокузнецьких земських лікарів прийняв рішення виписувати інструменти безпосередньо з Парижу, адже вони таким чином обходилися значно дешевше та й якість була набагато кращою³⁹.

Відомі випадки, коли лікар працював як дантист: «Отримав велику популярність як дантист, який легко видаляє [...], що, гадаю, не дивно, якщо згадати, що робили їм раніше зуби різні доморощені фельдшери — «цирульники» ключами і такими іншими інструментами, тягаючи і водючи їх де-факто мало не півгодини по кімнаті...»⁴⁰.

Ф. Штейнгель постійно цікавився справами лікарні й усіляко допомагав їй, про що свідчить черговий лист Ф. Ріхтера: «[...] Я ще виписав кілька інструментів, головним чином, зубні щипці, але й дорогі вони прокляті — по 4 руб. пара, а менше ніж п'ятьма парами не обійтися... Ось тобі і 20 руб. готово, на щастя, я від тебе отримав багато інструментів у подарунок»⁴¹.

Чільне місце у лікарняній практиці Ф. Ріхтера займали хірургічні втручання: «У четвер ми знову оперували п'ятьох — це вже четвертий раз. Взагалі, останнім часом доволі багато ріжу, дрібні — сам, а більш великі з Монделем»⁴².

Мондель не працював на постійній основі в лікарні, а запрошувався у разі потреби. В листі до барона Ф. Ріхтер пропонував такий спосіб оплати послуг хірурга: «3 Монделем вирішив так: поки заплачу йому за 5 візитів по 15 руб., а потім запропоную наступне: гарантую йому 24 візити на рік за 240 руб. по 10 руб. за візит, якщо вийде менше — його щастя, за кожний зайвий отримує знову 10 руб., не знаю погодишся ти на таку комбінацію. Поки за 5 місяців приїздив 5 разів, але думаю, що в майбутньому операцій передбачається багато, окрім цього можуть бути завжди й екстрені випадки, а під час візиту доведеться завжди платити більше. Якщо не погодиться він, візьму Белова тоді»⁴³.

Дуже серйозний в усьому, Ф. Ріхтер був незадоволений недбалим ставленням Монделя до своїх обов'язків: бувало той ставив неправильні

³⁸ Там само, арк. 62.

³⁹ Там само, арк. 66.

⁴⁰ Там само, арк. 21.

⁴¹ Там само, арк. 5.

⁴² Там само, арк. 238.

⁴³ Там само, спр. 255, арк. 59.

діагнози, незважаючи на завчасні попередження приходив ввечері і доводилося оперувати під лампою. Траплялися навіть випадки, коли Мондель посилаючись на головний біль, відмовлявся хлороформувати хворих і через це різав їх без наркозу⁴⁴. Тому Ф. Ріхтер вирішив відмовитися від його допомоги та взяти натомість військового лікаря. Іноді, коли приїздив з Житомира шурин городоцького лікаря, який був доволі непоганим хірургом, вони оперували разом⁴⁵.

Хоча іноді Федір Пилипович оперував сам, і результати були вельми позитивними. Натомість більш серйозне оперативне втручання лікар не наважувався проводити самостійно: «Хотів у неділю зробити крупну операцію один, але шурин відрадив: не шуткуй з вогнем! Пожалуй що й правий він, отже довелося обмежитися 4 більш дрібними; адже трапиться що-небудь, то хоч руки на себе наклади!»⁴⁶.

Хірургічні втручання, які проводилися в лікарні св. Бориса були найрізноманітнішими і все-одно траплялися все нові випадки, з якими ще не стикався лікар та персонал лікарні: «[...] передбачається декілька цікавих, операцій, які в нас ще не робили: грижелікування, геморой, остеосаркома носа, і зараз лежить декілька цікавих важких випадків, де ще не можна вирішити, чим все закінчиться [...]»⁴⁷. В лікарні своїми власними силами навіть проводили ампутацію кінцівок⁴⁸.

Багато днів в лікарській практиці Федора Пилиповича були майже повністю зайняті операційними хворими. Ось, як він в листі до Ф. Штейнгеля описує один з таких днів: «Ці дні в мене операційні, так як вчора шив око тобто власне кажучи верхнє повіко, розірване в шмат цвяхом [...], а сьогодні пришив відрубаний палець ноги нашому мужику (Головатому) який при цьому втратив свідомість [...] а наші чоловіки бояться страшенно крові»⁴⁹.

За звітами Ф. Ріхтера наявна статистика хірургічних хворих виглядає наступним чином: за січень–травень 1894 р. хірургічна допомога була надана 235 хворим⁵⁰, 1896 р. було проведено 74 крупні операції, в тому числі 48 операцій на очах, які проводив лікар летучого очного загону, інші 26 були здійснені безпосередньо лікарем Ф. Ріхтером. Лише 4 рази він звертався по допомогу до іншого хірурга з Рівного (ймовірно мова йде

⁴⁴ Там само, спр. 226, арк. 238.

⁴⁵ Там само, арк. 18.

⁴⁶ Там само, спр. 255, арк. 59–59 зв.

⁴⁷ Там само, спр. 277, арк. 106.

⁴⁸ Там само, спр. 287, арк. 133 зв.

⁴⁹ Там само, спр. 226, арк. 166.

⁵⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 366, оп. 1, спр. 34, арк. 15.

про Монделя)⁵¹. Лише за січень 1898 р. у лікарні було проведено 14 великих операцій⁵².

Більш повна картина хірургічного втручання подана у звіті за 1897 р. За цей рік було проведено 123 операції. Серед них 9 акушерських, 2 ампутації гомілки, 7 очних операцій, 2 резекції суглобів, 13 секвестретомиї, 18 видалень злаякісних пухлин, 17 видалень доброякісних пухлин, 43 вушних, носових та «менш важливих» та ін.⁵³ Крім вищеперерахованих випадків, окремо були зазначені й такі: виправлення вивихів — 8, вправлення грижі — 1, пов'язки під час переламів — 10, видалення зубів — 379 і навіть 1 випадок видалення чужорідного тіла зі стравоходу⁵⁴.

На той час важливою справою була вакцинація, адже епідемії були дуже частими явищами, які разом з собою приносили велику смертність населення. Серйозність цієї справи усвідомлювали вже на початку XIX ст., тоді за відсутності необхідної кількості медичного персоналу, волинські губернатори покладали це зобов'язання на священників. Вони повинні були не лише у храмі, після служби, інформувати населення про користь вакцинації, але й обходити ввірені їм приходи населені пункти та розповідати селянам про необхідність щеплень. Незважаючи на такі бесіди, більшість селян виступали проти таких процедур, тому духовенство змушене було власноручно їх робити. Така практика існувала до II пол. XIX ст., поки на Волині ці заходи не почали здійснювати світські люди⁵⁵.

Наприкінці XIX ст. приватна лікарня св. Бориса в особі Ф. Ріхтера, усвідомлюючи надзвичайну важливість щеплень, займалася на селі цією потрібною справою. В одному з листів зустрічаємо наступне: «[...] вчора отримав з лікарняного відділення безкоштовну віспу, яку почну прищеплювати бажаним, запити, й доволі численні, вже були»⁵⁶. У травні 1894 р. віспу успішно було прищеплено 40 дітям⁵⁷.

⁵¹ Там само, спр. 36, арк. 2.

⁵² ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 289, арк. 137.

⁵³ Держархів Рівненської обл., ф. 366, оп. 1, спр. 37, арк. 5 зв.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Желізняк В.М. Становлення та розвиток медицини у Волинській губернії наприкінці XVIII — середина XIX ст. / Василь Михайлович Желізняк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. — Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. — Вип. 1. — Ч. 3. — С. 19.

⁵⁶ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 226, арк. 26.

⁵⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 366, оп. 1, спр. 34, арк. 16.

1898 р. в Шпанові з'явилася сибірська виразка, тому лікар для боротьби з нею почав замислюватися про щеплення і від цієї хвороби⁵⁸.

У листах трапляються також роздуми Ф. Ріхтера про необхідність запобіжних щеплень, які того часу ще не були добре розроблені й викликали різні думки⁵⁹.

Розглянемо стан епідемічних захворювань Волинської губернії та, зокрема, с. Городок на час перебування там Федора Пилиповича.

Отже, епідемія холери 1893 р. прийшлася як «бойове хрещення» на приїзд молодого лікаря до села: «потрапив я прямо на холеру, як це і не сумно, але не минула вона в цьому році Городка. Занесена вона сюди з Караєвичів, де вона з розповідей була доволі міцна (150 хворих і 18 смертей за час) [...]»⁶⁰.

Ф. Ріхтер планував у разі посилення хвороби звільнити з дозволу Ф. Штейнгеля будь-який будинок в селі для облаштування тимчасового лазарету, за відсутності якого важко пильнувати за дизенфекцією та передачею хвороби здоровим членам родини⁶¹. Молодому лікарю вдалося на відмінно справитися з першим викликом — усі пацієнти, за винятком грудного хлопчика з пари близнюків, видужали⁶².

У 1894 р. Городок мав клопіт з дизентерією. При цьому лікар зазначав майже повну провальність дезінфекції: «Яку накажеш зробити дезінфекцію, коли уся велика родина живе в одній кімнаті, спить ледве не на одному ліжку, укривається загальною ковдрою, прямо таки ще Бог береже їх [...]»⁶³.

Цього ж року в Городку було діагностовано поодинокі захворювання дифтериту. Замість сироватки, Ф. Ріхтер лікував сумішшю керосину та скіпідару, яка давала досить непогані результати⁶⁴.

На початку 1895 р. клопіт завдала досить потужна епідемія скарлатини. Згадуючи про неї, лікар писав, що летальних випадків вдалося уникнути. Важкий випадок захворювання, який ускладнився запаленням легенів у маленької дівчинки вдалося подолати: «[...] і скласти собі нерукотворний пам'ятник в серцях батьків, а що батечку не даси за такий стан, один такий випадок нагороджує за багато і в цьому вся при-вблिवість і висока сторона нашої професії»⁶⁵.

⁵⁸ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 295, арк. 147, 148 зв.

⁵⁹ Там само, спр. 252, арк. 55.

⁶⁰ Там само, спр. 229, арк. 4 зв.

⁶¹ Там само, арк. 4 зв., 5.

⁶² Там само, арк. 6 зв.

⁶³ Там само, спр. 226, арк. 29.

⁶⁴ Там само, арк. 85.

⁶⁵ Там само, арк. 103.

1895 р. в Обарові спалахнула епідемія скарлатини й тифу. Ф. Ріхтер самотужки обійшов 15 хат на селі, в кожній знаходячи по 2–3–5 хворих дітей⁶⁶.

В порівнянні з іншими епідеміями, як зазначав Ф. Ріхтер, дифтерія Волинь обійшла стороною. Епідемії цього захворювання в цій місцевості майже не було, не рахуючи 5–6 випадків щорічно, на протигагу Волзі, де з нею було справжнє лихо⁶⁷.

У жовтні 1895 р. у Городку та найближчих селах знову спалахнула епідемія холери. Це був вже другий випадок захворювання за той час як Федір Пилипович керував лікарнею. Тоді Ф. Штейнгель прийняв рішення про заснування лікарні для таких хворих. Щоб подолати недугу Ф. Ріхтер тимчасово був призначений губернатором лікарем у Ставках, Зозові та на 10 сіл навкруги, натомість в Шпанів було призначено департаментського лікаря⁶⁸. Під час епідемії лікар особисто їздив по селу, обходив будинок за будинком, виявляючи хворих, на руках відносив їх до візка та відвозив до лікарні⁶⁹.

На жовтень 1895 р. хвороба у Ставках пішла на спад, хоча в Городку вона ще тривала, але селяни, навчені лікарем, її не запускали, тому до тяжких випадків не доходило⁷⁰. 10 жовтня 1895 р. Ф. Ріхтер надіслав Ф. Штейнгелю офіційний звіт про холеру у Волинській губернії⁷¹. Хоча хвороба ще лютувала, спалах її був придушений.

У 1897 р. в Городку спалахнула епідемія кору, хоча на 60–70 випадків був лише один летальний і в тому були винні батьки, які поставили біля дитини ліки, замість того щоб давати їх як було призначено⁷².

На своєму багатому лікарському досвіді Ф. Ріхтер приходив до висновку, що догляд за хворими після прописаного лікування має дуже велике значення, але, на жаль, в його практиці було дуже багато невірних прикладів нехтування цього простого правила⁷³.

Акушерська практика в той час, так само як і зараз, була дуже прибутковою справою. За відсутності кваліфікованих лікарів, Ф. Ріхтеру доводилося займатися й цією галуззю медицини: «[...] удостоївся двічі

⁶⁶ Там само, арк. 175.

⁶⁷ Там само, спр. 242, арк. 30.

⁶⁸ Там само, спр. 226, арк. 149.

⁶⁹ *Українець А.* Добродійна діяльність барона Ф.Р. Штейнгеля. — Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 140-річчя з дня народження Ф.Р. Штейнгеля. Вип. VII. — С. 36.

⁷⁰ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 226, арк. 151.

⁷¹ Там само, арк. 155.

⁷² Там само, спр. 256, арк. 65, 65 зв.

⁷³ Там само, спр. 226, арк. 95.

запрошення на пологи, раз в Городку, другий в Обарові, які, на щастя, закінчилися без щипців [...]»⁷⁴.

Ф. Ріхтер ніколи не брав кошти за лікування з бідного люду, але коли лікував людей заможних і вони самі пропонували гроші, то не відмовлявся: «Третього дня народжував разом з Шостак, дав їй Бог дочку, а мені 50 руб. [...] не даремно останнім часом з'явилось так багато акушерів — найвигідніша практика. Все йшло гладко, я встиг якраз, коли прорізувалася вже голівка [...]»⁷⁵.

Ще однією перепоною на шляху до здоров'я пацієнтів було їхнє звернення замість професійних лікарів до всіляких знахарок та повивальних бабок, які часом або нічим не могли допомогти хворим або робили лише гірше. Розглянемо це питання на конкретних прикладах.

По-перше, дуже велику шкоду породіллю приносили некомпетентні повивальні бабки, до яких зверталася більшість сільського люду за відсутності кваліфікованої медичної допомоги та коштів на лікування. І хоча лікарня св. Бориса успішно діяла в Городку, сільське населення продовжувало за звичкою звертатися до них. Після їх невдалого лікування, Ф. Ріхтеру нерідко доводилося рятувати життя пацієнткам.

Один такий випадок трапився у лютому 1898 р. Три Оржевські та дві відомі Грабовські повивальні бабки просидівши цілу ніч біля породіллі винесли вердикт, що жінка помре, додавши, що за 20 років практики ще не зустрічали таких важких пологів. Як можна зрозуміти з листа, Федір Пилипович врятував їй життя⁷⁶. Інший трагічний випадок за участю повивальних бабок трапився місяцем пізніше: «Днями знову був акушером: поперечне положення з випадінням ручки, дитина була вже мертвою; слава Богу баба видужує, так як повитухи менше возилися з нею і не встигли доклати зовсім»⁷⁷. Звісно, серед великої кількості повивальних бабок, на селі були дійсно компетентні та знаючі люди, але на жаль, траплялися і вищезазначені сумні випадки.

По-друге, поряд з повивальними бабками «конкуренцію» медичним закладам приносили так звані «бабки» та знахарки, до яких також нерідко звертався сільський люд. Ф. Ріхтеру часто приходилося виправляти наслідки й такого «лікування»: «З області курйозів повідомлю, що вчора одна Ставецька бабка з великим переконанням [...] що тепер вона переконалася у користі наукової медицини і не вірить більше бабкам, так як палили рожу, копали яйця і вироблювали інші дурощі 2 тижні там, де я

⁷⁴ Там само, арк. 21.

⁷⁵ Там само, спр. 260, арк. 72 зв.

⁷⁶ Там само, спр. 289, арк. 137 зв.

⁷⁷ Там само, спр. 294, арк. 146.

допоміг за два дні; запустили дитину так, що подивитися було страшно, а все проклята лінь прийти вчасно»⁷⁸.

Поряд із цим, у листах він часто скаржить на халатне ставлення селян до лікування: «В одній хаті і холера, і скарлатина, незважаючи на те, що залишаєш все, нічого не робиться, так як бачиш у батька-гренадера руки трясуться, коли треба змазати горло... Результат — смерть від скарлатинозного дифтериту, ех, скільки цих діток помирають на святій Русі даремно, ні з того ні з сього [...]»⁷⁹.

Другий випадок відбувся на Поліссі, де батько незважаючи на вмовляння категорично відмовився робити дитині вприскування. Цей випадок, як і подібні, дуже обурило Ф. Ріхтера: «Доводиться мовчати і робити пів справи, а тут життя людини від цього залежить і все думаєш, що можливо не так чи мало переконував його, але ж я 4 рази зазивав його, і прикро, і сумно [...]»⁸⁰.

На жаль, треба відмітити, що такі випадки в практиці лікаря були непоодинокі. Селяни не приймали ліки, запускали хвороби своїх дітей, що призводило до невтішних наслідків.

Але потроху вказівки лікаря давали такі й позитивні результати: «Робота з холери не пропала марно, в Ставках особливо не доводиться наштовхуватися на протиріччя, будь-яка порада виконується зараз же, особливо приємно було спостерігати це моему лікарському серцю»⁸¹.

Велика залежність селян від суспільної думки часто коштувала здоров'я, а часом навіть життя пацієнтів. У 1895 р. в лікарні св. Бориса відбувся якраз показовий випадок цієї залежності, який дуже обурило Ф. Ріхтера. Мати з бабусею з Обарова принесли хлопчика з скарлатинозним запаленням нирок в запущеній формі. На третій день вони прийшли знову і почали вимагати, щоб їм віддали хвору дитину, бо «сусідки гризуть їх за те, що вони віддали його в лікарню умисно, щоб самим не ховати його»⁸². Лікар довго їх вмовляв залишити дитину, пояснював, що чергував біля неї всю ніч, адже в хлопчика був напад і ослаблення серцевої діяльності, але все вже позаду. У відповідь було сказано, що його про це ніхто не просив і що вони знають, що дитина помре, то хай помирає аби тільки сусіди нічого не говорили. Дитину довелося віддати, але Ф. Ріхтер дуже переживав з цього приводу. Детально описуючи даний випадок у листі до Ф. Штейнгеля він зазначав: «Випадок цей був дуже

⁷⁸ Там само, спр. 226, арк. 170.

⁷⁹ Там само, арк. 154.

⁸⁰ Там само, спр. 277, арк. 106 зв.

⁸¹ Там само, спр. 231, арк. 8 зв.

⁸² Там само, спр. 226, арк. 171.

запущений, сильніший набряк всього тіла, анемія, тому не знаю ще, чим взагалі закінчилася справа, але зрозуміло, лікарня влаштована адже не для легких випадків і впадати у відчай ніколи не треба, як би погано пацієнт себе не почував, треба помірятися силами завжди спочатку, перш ніж поставити хрест над чимось, тим паче над життям людини. [...] Рідко хто зрозуміє моє становище молодого лікаря, на якому лежить така відповідальна справа в усіх відношеннях! Тяжка ця справа, тяжка епітیمія, якщо не звук відноситься [...] як-небудь до хворих»⁸³. Ці слова, мабуть, були девізом всього життя Ф. Ріхтера, який завжди переживав за кожного пацієнта і намагався допомогти, навіть якщо існувала хоч маленька можливість одужання.

Нам не відома точна дата заснування Ф. Штейнгелем чайної в селі Городок, а також недільної традиції народних читань. Достовірно відомо лише, що 1891 р. чайна вже існувала⁸⁴. Чи проіснувала традиція до 1893 р. нам знову таки не відомо, але ми точно знаємо, що Ф. Ріхтер настільки переймався недбалістю селян до свого здоров'я, що вирішив запровадити в чайній лекції із різних предметів, зокрема, спершу дати основи медичних знань: «[...] хотілося б мені влаштувати для них популярні читання з медицини спочатку, хоча б раз на тиждень [...] Спишуся в Києві з ким-небудь з лікарів для виписки таких брошур, нехай надішле мені з комісії для народних читань. [...] Якщо справа піде, тоді вже можна буде й розширити справу, додати туманні картини. [...]»⁸⁵.

У жовтні 1894 р. Ф. Ріхтер виписав книжки для таких читань, а через професора В. Антоновича дізнавшись про поміщика з Подільської губернії, який вже практикував подібне, написав останньому з проханням поділитися важливими деталями влаштування читань⁸⁶.

Коли відбулися перші читання за участю лікаря в листах не зазначено, але плануючі другі на 4 грудня 1894 р., Ф. Ріхтер ділиться наступними враженнями від першого пробного заходу: «Перші зійшли при великому скупченні народу і немовби дуже сподобалися. Подивимося, якщо справа піде добре і владнається, то можливо придбаємо з благословення твого і Віри Миколаївни чарівний ліхтар* для туманних картин, а там вже влаштуюся з проф. Прхільницьевським в Києві, головою народних читань,

⁸³ Там само, арк. 172–173, 174.

⁸⁴ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 84, арк. 1.

⁸⁵ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 226, арк. 6.

⁸⁶ Там само, арк. 51.

* Відомий також під назвами «магічний ліхтар», «фантаскоп», «скіоптикон», «лам-паскоп», туманні картини — апарат для проєкції зображень, поширений в XVII–XX ст. У XIX ст. отримав широке розповсюдження у повсякденному вжитку. Є значним етапом в історії розвитку кінематографа.

щоб обмінюватися чи отримувати на час картини звідти»⁸⁷. Ліхтар не забарився, лікар отримав його у квітні 1895 р.⁸⁸

Під час таких заходів селяни набували також загальні знання, Ф. Ріхтер читав їм байки, пояснюючи зміст⁸⁹. Вивчалася як російська класика: «Полтава», «Петро Великий», так і українська — «Тарас Бульба», «Мертвецький великдень» Г. Квітки-Основ'яненко⁹⁰ та ін. Нерідко читання загальмовувалися через негаразди між місцевими по-пами, які начебто повинні були бути присутніми під час подібних заходів⁹¹.

Друга кімната чайної використовувалася за своїм безпосереднім призначенням. Вона взагалі була влаштована з ініціативи Ф. Штейнгеля за підтримки Ф. Ріхтера, на противагу Городецькому шинку, де своє дозвілля проводили односельці, поступово стаючи залежними від алкоголю. В просторій чайній селяни могли попиту чаю з бутербродами та поспілкуватися⁹². Поступово ця традиція взяла на селі гору над шинком. Тут навіть почали справляти весілля та інші урочисті події. Тому залишається невідомим з якої саме причини вона була зачинена 17 жовтня 1895 р., як вказує у листі Ф. Ріхтер⁹³.

Поступово сільський люд привчався до нових правил життя. Вже у звіті за 1895 р. Ф. Ріхтер писав: «[...] разом з тим зменшується кількість запущених хвороб і треба сподіватися, що з часом народ навчиться цінувати і дієтичні і гігієнічні розпорядження як в своєму ужитку, так і під час догляду за хворими, — бік медичної справи, який залишає бажати набагато кращого»⁹⁴.

Роботи в лікарні та за її межами завжди було багато. Нерідко доводилося виїздити на виклики: «[...] Численні роз'їзди, які мені доводилося робити у справах служби, майже кожні день — два; не можна не рахувати найбільш вдалим днем той, коли в мене було 54 хворих і роз'їзди в два кінці, всього 46 верст, з яких я повернувся лише о 5½ ранку, так що було не до листів, а тепер нагодилися річні звіти в департамент медичний. Довкруги скарлатина потужна, крупі, дифтерити [...]»⁹⁵. Наприклад, у

⁸⁷ Там само, арк. 89–90.

⁸⁸ Там само, арк. 143.

⁸⁹ Там само, арк. 97.

⁹⁰ Там само, арк. 123, 125.

⁹¹ Там само, спр. 242, арк. 29 зв.

⁹² Там само, спр. 226, арк. 100, 109.

⁹³ Там само, арк. 162.

⁹⁴ Держархів Рівненської обл., ф. 366, оп. 1, спр. 35, арк. 11 зв.

⁹⁵ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 226, арк. 95.

січні 1895 р. у лікарні св. Бориса отримала допомогу 761 людина, а Ф. Ріхтер виїздив на виклики по селах 21 раз⁹⁶.

Ф. Ріхтер постійно вдосконалював та поглиблював свої знання в медичній галузі: «Старанно вивчаю подагру і навіть виписав лекції Захар'їна з цього сумного приводу, щоб бути у всеозброєнні»⁹⁷.

У серпні 1897 р. лікар приймав участь у медичному з'їзді, який проходив ймовірно у Москві. На ньому були присутні 8 тис. делегатів. Поряд із російськими лікарями в цьому зібранні брали участь французькі та німецькі колеги⁹⁸.

У травні 1897 р. Ф. Ріхтер отримав за свою сумлінну роботу медаль, про що з гумором написав у листі до барона: «[...] можеш і нас привітати з царською чи що милістю, так як нам піднесли “цацки” — нагрудні знаки. Багато було академічних спорів відносно цього, але мають їх інженери, лісничі, чому б не мати й нам для втіхи, так що будь вони в Рівному, зустрів би Вас немовби доктором медицини [...]»⁹⁹.

Коли траплялися важкі та неоднозначні випадки лікар Ф. Ріхтер не соромився радитися з колегами: «Агаф'я Петрівна тягне у Клевань до Персіятових, де хворі діти, ледве не запалення легенів, доведеться погодитися, але я наполягаю на присутності місцевого лікаря, тому що інакше було б не колегіально»¹⁰⁰.

«Тут і Яроцька пристає зі своєю Гондзю, якій також необхідна операція (лопоротомія для видалення пухлини живота) [...] Гондзю не відправляю одразу зараз, а окремо, так як хотілося б оглянути її ще з товаришем. Був я на консиліумі у ксендза в Клевані (туберкульоз), відправляємо в Мерон [...]»¹⁰¹.

На підтвердження компетентності лікаря наведемо ще один випадок. Місцевий поміщик Василь Якович захворів і викликав Ф. Ріхтера до себе. Той приїхав, але випадок був важким і Федір Пилипович попросив викликати іншого лікаря. Родина поміщика та й він сам поставилася до цього скептично та засумнівалася в компетенції молодого лікаря. Для підтвердження діагнозу був викликаний досвідчений лікар на прізвище Ландсберг, який підтвердив діагноз Ф. Ріхтера і порадив їхати до Києва, де було для лікування цієї хвороби обладнання, відсутнє на селі. З ним погодився й Федір Пилипович, зазначивши у листі наступне: «Мої акції у

⁹⁶ Там само, арк. 116.

⁹⁷ Там само, спр. 253, арк. 57 зв.

⁹⁸ Там само, спр. 271, арк. 92–93 зв.

⁹⁹ Там само, спр. 266, арк. 83 зв.

¹⁰⁰ ІР НБУВ, ф. 109, оп. 1, спр. 226, арк. 205.

¹⁰¹ Там само, спр. 252, арк. 54 зв.

старих після всього цього знову піднялися на недосяжну висоту, по-прощалися ми найсердечнішим чином»¹⁰².

Підсумовуючи, треба згадати, як влучно висловився про необхідність лікарні св. Бориса Ф. Ріхтер в одному з листів до барона: «Лікування йде доволі вдало, так що я гадаю, не одна душа молиться за тебе і не одна згадає добрим словом [...]»¹⁰³.

Зокрема, Ф. Штейнгель занотував у своєму записнику, що з кінця 1896 по 1906 рр. лікарню відвідали: «амбулаторно — 126 093 хворих, відвідин — 166 160 хворих, стаціонарно — 2 539 хворих, лікарняних днів — 51 708»¹⁰⁴.

Городоцький медичний заклад набував все більшої популярності і вже на початок 1894 р. хворих було настільки багато, що Ф. Ріхтер змушений був «всім, хто живе за 12 верст видавати лише рецепти, не відмовляючи у лікарській пораді звичайно»¹⁰⁵.

Окрім своїх безпосередніх обов'язків, лікар був змушений у господарстві Ф. Штейнгеля виконувати роботу ветеринара, до якої він, як і до всього іншого, ставився дуже серйозно: «Йду зараз на фільварок рятувати корівку, два дні як не відділяється дитяче. [...] А я серйозно хотів би не за домашнім лікарським порадином, а по-серйозному керівництву вивчити дещо з ветеринарії коней і корів, можна було б принести деякого роду користь; не знаю, де б дістати керівництво з анатомії порожнин і терапії. [...]»¹⁰⁶. Відомі випадки, коли він вдало лікував коней, при цьому заважаючи, що ця справа не важка, якщо людина має лікарняні навички, лише дози повинні бути іншими¹⁰⁷.

Окрім безпосереднього виконання своїх обов'язків Ф. Ріхтер був ще й другом Ф. Штейнгеля і тому допомагав йому у господарських справах: доглядав за ремонтом у маєтку, за сільськогосподарськими роботами та продажем вирощеного врожаю, ловлею та збутом риби, керував наймом і звільненням робітників. Також він відповідав за виплату зарплат в маєтку та лікарні: «[...] призначення мене чимось на зразок особистого твого секретаря по справам видачі пенсій [...]»¹⁰⁸, що свідчить про неабияку довіру з боку барона.

¹⁰² Там само, спр. 256, арк. 61, 61 зв.

¹⁰³ Там само, спр. 226, арк. 10.

¹⁰⁴ Там само, спр. 741; *Штейнгель Ф.Р.* Записник № 7, арк. 28 зв.

¹⁰⁵ Там само, спр. 226, арк. 17.

¹⁰⁶ Там само, арк. 226.

¹⁰⁷ Там само, спр. 278, арк. 113.

¹⁰⁸ Там само, спр. 256, арк. 64.

Відомо, що при городоцькому двокласному училищі, яке було побудовано на кошти Ф. Штейнгеля, існувала невеличка метрологічна лабораторія, яка входила до району спостереження Одеського університету. За проханням барона, Ф. Ріхтер взяв на себе ці спостереження. Він вважав, що ця цікава справа принесе з часом корисні результати¹⁰⁹.

У маєтку Ф. Штейнгеля 1896 р. було засновано музей — перший світський заклад подібного типу на території Волинської губернії. При музеї існувала багата бібліотека. Певний час, поки не була знайдена людина на посаду зберігача музейних фондів (пізніше цю посаду обійняв Є. Корнилович), Ф. Ріхтер виконував також функції наглядча за бібліотечними справами: «З розбиранням книг від палітурника мені довелося просидіти порядком [...] чотири книги я при всьому бажанні у списку знайти не міг»¹¹⁰.

У вільний час, якого у Ф. Ріхтера залишалося зовсім небагато, він любив ходити на полювання, заночувавши в лісі біля вогнища, від чого отримував неймовірне задоволення¹¹¹.

Довкола лікаря гуртувалася Волинська інтелігенція, яку можна було зустріти в його будинку у святкові дні: «Як провели масляну? В суботу зібрав у себе всю нашу інтелігенцію з військовим елементом на млинці [...]»¹¹². Хоча сам лікар не любив шумних компаній і залюбки залишався на свята вдома разом з дружиною та дітьми¹¹³.

В свою чергу Ф. Ріхтер також намагався по можливості, коли не був зайнятий у лікарні, відвідувати культурні заходи, яких було не так багато у сільській місцевості: «Завтра любительський спектакль на користь влаштування чайних опікуванню про тверезість, Корвасовська на чолі [...]»¹¹⁴.

За час роботи в лікарні св. Бориса лікар Ф. Ріхтер своїм сумлінним відношенням до роботи заслужив повагу людей. Деякі з них намагалися віддячити йому за роботу. Траплялися також курйозні випадки: «Був і у Бегені знову; заробив золотий, інша пацієнтка пожертвувала за спасіння від смерті минулого року табакерку, а вчора німкенья з Берестовця пожалувала надгробним пам'ятником з базальту з написаним моїм прізвищем чи хрестом на ньому чи вірніше моделлю пам'ятника. Як тобі це сподобається, а?»¹¹⁵.

¹⁰⁹ Там само, спр. 226, арк. 51.

¹¹⁰ Там само, спр. 273, арк. 96 зв.

¹¹¹ Там само, спр. 262, арк. 77.

¹¹² Там само, спр. 250, арк. 52.

¹¹³ Там само, спр. 280, арк. 116 зв.

¹¹⁴ Там само, спр. 232, арк. 11 зв.

¹¹⁵ Там само, спр. 226, арк. 230.

Таким чином, ми розглянули унікальну епістолярну спадщину лікаря Ф. Ріхтера, яка разом з його звітами, що зберігаються в Держархіві Рівненської області, дозволила детально прослідкувати розвиток медичної справи в с. Городок Волинської губернії з початку відкриття амбулаторії (1893 р.), а згодом стаціонарної лікарні (1895 р.) по 1899 р. Подальша доля лікарні відома нам лише за уривчастими даними і за відсутністю відповідних джерел не може стати предметом ретельного аналізу дослідників.

Згідно епістолярію та звітів долю Ф. Ріхтера можна прослідкувати з 1893 по 1899 р., адже саме цим роком датується останній його звіт про діяльність лікарні, що зберігається в Держархіві Рівненської області. Чому листи за наступні роки не збереглися? Можливо, Ф. Ріхтер їх не писав? Також поясненням може слугувати й те, що приблизно з 1898 р. родина Штейнгелів перебралася з Варшави до України і після ремонту будинку в Городку мешкала тут в літню пору переважно постійно. Взимку Штейнгелі переїздили у Київ, на вул. Виноградну, 18. Тому необхідність у такому детальному листуванні, як ми це спостерігаємо у перші роки діяльності лікарні, відпала сама собою. В усякому разі як би там не було, судячи з іншої кореспонденції Ф. Штейнгеля, до 1907 р. включно Ф. Ріхтер працював в лікарні св. Бориса.

Натомість у записнику Ф. Штейнгеля нами було знайдено наступний запис: «Розмова з Вільгельмом Пилиповичем Ріхтером в січні 1908 р.: обіцяв давати йому поки буде змога 800 руб. щорічно. Якщо земство не повернуло їй грошей вкладених Федором Пилиповичем в лікарню (власне його) то я їй їх поверну. Квартиру в Городку можу залишити за нею, якщо він хоче, до осені 1908 р.»¹¹⁶. Нам відомо, що Федір Пилипович помер від чергової епідемії приблизно 1907 р., рано пішов з життя його молодший син Сергій. Обидва поховані на Городоцькому цвинтарі, їхні могили збереглися до нашого часу.

За спогадами мешканця с. Городка Миколи Гначишина, які були записані у 1989 р. Г. Непомнящим та процитовані А. Українець у своїй статті «Доброчинна діяльність Ф.Р. Штейнгеля» про останні дні життя Ф. Ріхтера зазначено наступне: «Коли в нього розпочалась гарячка, хворого повезли до Рівного, цілу дорогу зворушливо турбуючись про нього: щоб віз не тремтів, селяни під колеса клали сіно. Свою глибоку любов до цієї непересічної людини продемонстрували вони і під час похорону Ф. Ріхтера: коли лікаря везли на кладовище, дорогу встеляли ялиною. Поховали його біля сина Сергія. Обидві могили й нині є на городоцькому кладовищі»¹¹⁷.

¹¹⁶ Там само, спр. 741, Записник № 8, арк. 7.

¹¹⁷ Українець А. Вказ. праця. — С. 36.

Отже, скоріше за все після смерті Ф. Ріхтера, посада лікаря городоцької лікарні була запропонована його старшому брату Вільгельму. Жінка, про яку йде мова у записнику, певно дружина Ф. Ріхтера, Лілія, саме за нею Ф. Штейнгель певний час залишав квартиру у Городку та обіцяв виплатити кошти, вкладені її чоловіком в лікарню.

Жодні відомі нині джерела, в тому числі й чимала епістолярна спадщина Ф. Штейнгеля, не може відповісти на питання: чи погодився Вільгельм Ріхтер на ці умови і скільки часу він пропрацював в лікарні? Тому ці питання наразі залишаються відкритими.

За свідченнями І. Куліш-Лукашевич, у 20–30-х рр. ХХ ст. лікарню св. Бориса очолив відомий на той час рівненський лікар, поляк за національністю, Леонард Леонардович Дубінський¹¹⁸.

У 1939 р. Л. Дубінський емігрував у Польщу, де працював в м. Радомі, був нагороджений «Золотим Хрестом за заслуги в галузі медицини». Помер 1962 р. Зберігся газетний некролог, саме в ньому згадується про роботу цього лікаря в Городку, а також організацію санаторія в Степані на Волині¹¹⁹. У 1939 р. емігрував до Німеччини і Федір Рудольфович Штейнгель з родиною. Будівля лікарні св. Бориса пережила буремні події ХХ ст., в її одноповерховому побіленому приміщенні і зараз розміщується сільська лікарня. Але за свідченням І. Куліш-Лукашевич, серед теперішніх її працівників майже не збереглося спогадів про багату історію лікарні — однієї з провідних лікувальних закладів дореволюційної Волині¹²⁰.

Отже, досліджуючи багату епістолярну спадщину лікаря Ф. Ріхтера ми дійшли висновку, що ефективність лікування у тих селах, яким таки надавалася медична допомога знижувалася через ряд факторів: 1) недовіру сільського люду до лікарів та ліків; 2) відсутності у населення елементарних основ медичних знань; 3) традицією так званого народного лікування на селі: повивальних бабок, знахарок, що нерідко призводило до смерті пацієнтів та запущеності хвороби; 4) антисанітарією на селі (коли в одній хаті одне ліжко та одна ковдра на всіх), що унеможлиблювало боротьбу з епідеміями; 5) переважання суспільної думки над життям людини, так би мовити життя під девізом: «А що люди скажуть!».

Городоцька лікарня стала однією з перших на Волині медичних закладів, утримання якої власник барон Ф. Штейнгель повністю фінансував протягом всіх років її існування. Лікар Ф. Ріхтер надавав тут не лише безкоштовну медичну допомогу всім бажаючим, але й поряд з цим

¹¹⁸ Куліш-Лукашевич І. Вказ. праця. — С. 100.

¹¹⁹ Там само. — С. 103.

¹²⁰ Там само. — С. 100.

боровся з селянськими забобонами, пересторогами, провадив широку освітню програму серед селян, про що свідчать періодичні народні читання з використанням інноваційних на той час туманних картинок. За роки свого життя та праці в Городку лікарю вдалося справитися з епідеміями холери, дифтериту, тифу, ввести вакцинацію населення, змінити ставлення простих селян до лікарів, привчити їх до гігієни та охайності, що було надзвичайно важливою справою (від чого часом залежала вся результативність лікування).

Лікарня св. Бориса є прикладом плідної співпраці благодійника-засновника та головного лікаря у справі покращення якості та рівня життя сільського люду, який у більшості своїй не мав коштів на платне лікування. Діяльність лікарні і в наш час може слугувати прикладом для майбутніх поколінь у справі впровадження філантропії у медичну галузь.

REFERENCES

1. Bukhalo H. (1991). *Baron Shtejnhel' (zakinchennia)*. Chervonyj prapor. Hromads'ko-politychna hazeta. (13 lystopada. № 187 (12504)). [in Ukrainian].
2. Zhelizniak V.M. (2014). *Stanovlennia ta rozvytok medytsyny u Volyns'kij hubernii naprykintsi XVIII — seredyna XIX st.* Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii. Za zah. red. prof. I.S. Zuliaka. Ternopil': Vyd-vo TNPU im. V.Hnatiuka. (Vyp. 1, Ch. 3, S. 17–20). [in Ukrainian].
3. Kulish-Lukashevich I. (2010). *Poiski i naxodki. Iz istorii russkogo dvizheniya na Volyni 20–30-x gg. XX v.* Rovno:Gedeon Print. 226 s. [in Russian].
4. Myronets' N.R. (2005). *Baron F.R. Shtejnhel' — predstavnyk volyns'koi hilky rosijs'ko-nimets'koi rodyny Shtejnheliv.* Ukrains'ka biohrafistyka. Zbirnyk naukovykh prats'. K. (Vyp. 3, S. 112–124). [in Ukrainian].
5. Myronets' N.R. (2010). *Baron Fedir Rudol'fovych Shtejnhel': biohrafichnyj narys.* Naukovi zapysky Rivnens'koho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu. Do 140-richchia z dnia narodzhennia F. R. Shtejnhelia. Rivne: Vydavets' Oleh Zen (Vyp. VIII, S. 22–32). [in Ukrainian].
6. Nakhratova T. (2006). *Zhyttia ta diial'nist' Fedora Rudol'fovycha Shtejnhelia (za materialamy fondovoi zbirky Rivnens'koho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu ta Derzhavnogo arkhivu Rivnens'koi oblasti.* Naukovi zapysky Rivnens'koho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu. — Materialy naukovoi konferentsii 25–26.10.2006 r. Rivne: Volyns'ki oberehy. (Vyp. IV, S. 194–196). [in Ukrainian].
7. Ukrainets' A. (2010). *Dobrochynna diial'nist' barona F.R. Shtejnhelia.* Naukovi zapysky Rivnens'koho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu. Do 140-richchia z dnia narodzhennia F. R. Shtejnhelia. Rivne: Vydavets' Oleh Zen (Vyp. VII, C. 34–42). [in Ukrainian].